

ZRNKA MEŠTROVIĆ

**JEZIČNOPOVIJESNE KOORDINATE KORPUSU NAZIVA
MORSKIH ŽIVOTINJA IZ *LEXICON LATINO-ILLYRICUM*
P. VITEZOVIĆA**

Zrnka Meštrović
Zavod za hrvatski jezik
Hrvatskoga filološkog instituta
HR 41000 Zagreb

UDK:808.62(091):808.312:929 Vitezović
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 1994-10-04

Autorica u radu daje *summu* jednog velikog, već analiziranog korpusa naziva morskih životinja iz *Lexicon latino-illyricum* Pavla Vitezovića, i to tako da građu razvrstava prema kriteriju vanjezičnih elemenata koji su motivirali leksikografa iz 17. stoljeća u njezinu odabiru. Takva analiza put je do jezičnopovijesnih koordinata odabranog specijalnog vokabulara u ovom zapostavljenom djelu starije hrvatske leksikografije.

1. U tri opsežna članka u časopisu *Rasprave ZHJ* istraživali smo strukturu naziva morskih životinja iz rukopisna *Lexicon latino-illyricum* Pavla Vitezovića s referencijalnog, s onomasiološkog i s etimološkog gledišta. U prvome članku obrađeni su nazivi Riba,¹ u drugome nazivi Mekušaca - Glavonožaca, Puževa i Školjki,² dok je u trećemu riječ o nazivima Korepnjaka, nazivima Sisavaca i o nekoliko naziva nekih manjih morskih organizama.³ Poticaj tomu istraživanju bio je golem broj naziva morskih životinja iz *Lexicon latino-illyricum*, koje je ekscerpirao B. Jurišić i objavio u članku *Pomorski izrazi u Vitezovićevu rječniku*

¹ Talasozoonimi u "Lexicon latino-illyricum" Pavla Vitezovića I. Ihtionimi, *Rasprave ZHJ*, 18, Zagreb 1992.; u daljnjem tekstu kratica I.

² Talasozoonimi u "Lexicon latino-illyricum" Pavla Vitezovića II. Nazivlje Mollusca, *Rasprave ZHJ*, 19, Zagreb 1993.; u daljnjem tekstu kratica II.

³ Talasozoonimi u "Lexicon latino-illyricum" Pavla Vitezovića III. Nazivi za Crustacea, Echinodermata i Mammalia, *Rasprave ZHJ*, 20, Zagreb 1994.; u tekstu III.

još godine 1956.⁴ polazeći od postavke da bi se u tom zaboravljenom rukopisnom djelu moglo naći specijalnoga leksika, vezanoga za život čovjeka uz more jer - Vitezović je "dijete Senja", a taj primorski grad bio je u njegovo vrijeme glavna luka sjeverne Hrvatske.

2.0. Naša ekscerpcija *Lexicona* pokazala je da je od oko 26.300 latinskih natuknica 268 latinskih natuknica koje se odnose na nazive morskih životinja.⁵ Pod tih 286 latinskih naziva zabilježeno je 179 hrvatskih ekvivalenata. Kakav je to omjer naspram drugih djela starije hrvatske leksikografije, nismo u mogućnosti prosuditi. Međutim, očigledno je da je više latinskih naziva od hrvatskih. Uzrok je tome činjenica da se naš polihistor Pavle Vitezović u odabiru natukničkog, latinskoga materijala svojega *Lexicon latino-illyricum* u najvećoj mjeri služio predloškom, latinsko-njemačkim rječnikom *Thesaurus eruditionis scholasticae* Bazilija Fabera (oko 1605. ?) i adligatom - kompilacijom Gesnerovih knjiga o nazivima životinja na 77 stranica.⁶ Faberova *Thesaurus* nije pak rječnik u današnjem smislu, već je tip rznice znanja,⁷ bliži enciklopediji, u kojem je sabrano cjelokupno znanje visokoga humanizma - u prvome redu kompilacija antičkih tekstova. U tome smislu natuknički latinski inventar Faberova, kao i npr. svakoga Calepinova izdanja, koji se odnosi na morske organizme i pripada tzv. predlineovskome razdoblju, za današnje je pojmove svojevrсна terminološka zbrka. Izborom latinskoga predloška Vitezović je upao u zamku tumačenja svake pojedine natuknice, odnosno čestih situacija da su dva ili tri latinska naziva (ovisno o tome koliko antičkih autora naslov kompilira) sinonimi za jednu životinjsku vrstu.

2.1. U uskoj vezi s tom "šarolikošću" latinskih naziva jest niz opisnih Vitezovićevih definicija: (l. 96) s.v. *Clupea ... ribica ka tuna napastuje. laska*, (l. 335) *Narica, ae ... Mličac. ribica majucka, ka po vrhu vode plava*, (l. 331) *Murex ... najveća riba na priliku školjke, aliti klapunjke: iz koje krvi napravlja se rumeni stroj, aliti škrlatni. lostura*, (l. 467) *Solitana. ampla cochlea. Africana*

⁴ Rad je objavljen u publikaciji *Anali Jadranskoga instituta*, sv. 1, Zagreb 1956.

⁵ Ovo je procjena autora članka. Do sada, kako znamo, još se nitko nije upustio u prebrojavanje.

⁶ To otkriće objavili smo u *Raspravama ZHJ*, 19, 1993., pod dva naslova: Rječnik Bazilija Fabera kao predložak Vitezovićevu "Lexicon latino-illyricum" II, Nazivlje Mollusca, kao i snimkama Vitezovićevih bilješki.

⁷ *Allgemeine Deutsche Biographie*, Verlag Dunckler & Humbolt, Leipzig 1877., Sechster Band, S. 489: "Eben damals erschien nun auch das Ergebnis langjähriger und angestrenzter Studien, sein 'Thesaurus eruditionis scholasticae' (1571), 'nicht blos ein Lexicon der lateinischen Sprache, sondern recht eigentlich eine Schatzkammer, die durch reiche Phraseologie, sowie durch Aufnahme von Sentenzen, Sprüchen, Geschichten etc. zu freier Bewegung im Gebrauche des Lateinischen anleiten und nebenbei auch sonst bildende Elemente darbieten soll."

cochlea ... kopito. morsko kopito. široka, velika ostriga, (I. 340) Nerita ... lostura. velika klapunjka, (I. 336) Natex ... Morski pužić, ki plava, (I. 384) Perna ... klapunjčice. školjke morske na prili[ku] svinjske noge, aliti pražnohta, (I. 109) Conchyle. Conchylum ... klapunjka, kamena riba, (I. 57) Balaena ... kit. velj. najveća riba u moru, (I. 390) Physeter ... Velika morska riba, ka visoko vodu bzika.

Ovi navodi leksikografskih redaka iz *Lexicon latino-illyricum* upućuju na to da autor u traženju hrvatskoga ekvivalenta "priprava" i dijelove opsežnih leksikografskih članaka iz navedenih predložaka.

2.2. Naizgled, cijeli niz leksikografskih redaka svjedoči o Vitezovićevu nepoznavanju *realia*: *barbusa* za *Mullus* sp. (I 14); identifikacija *kosmata kamenica* za *Raja oxyrinchus* (I 7.2.); *osal* za *Boops salpa* (I 9.2.); prijenos naziva riječne ribe na morsku: *piškur. morski piškur* za *Pagellus erythrinus* (I 19.5.); *pišmolj* za predstavnika iz ob. *Syngnathidae* (I 20.2.); *porcelana* za puževe *Muricea* (II 6.3.). U rukopisnom tekstu čak smo se osvjedočili da autor dvojbi oko nekih naziva. Naime, naš najrasprostranjeniji naziv za ribu iz ob. *Batoidei* *raža* sâm je precrtao (I 7.2.)! Međutim, nemoguće je s današnjega stajališta izreći tako strogi sud. Pavao Vitezović se, radeći na svojem *Lexiconu*, kretao "meandrima jedne asistematične nomenklature koja nas se danas doimlje kao nerazmrsivo i nepovezano gomilanje lingvistički neopravdanih naziva",⁸ i danas je nejasno je li Senjanin krajem sedamnaestoga stoljeća uopće uspio identificirati nekolicinu latinskih naziva.

2.3. Izravna posljedica zadanosti latinskih naziva u *Lexiconu* je niz "učenih" naziva:

Auštriga (*Ostrea edulis*) i *auštriga* (hiperonimna oznaka za *Gastropoda* i *Lamellibranchiata*) I. 363: U nazivu *auštriga* vidljiva je interferencija njem. naziva *Austern* i aloglotskog, veoma zastupljenog naziva *oštriga* koji je od Vrančićeva rječnika (ARj 9, 333) potvrđen na hrvatskom prostoru. *Auštriga* je zabilježena od kraja 17. st., i to samo u hrvatskim kajkavskim izvorima. Aloglotski mediteranski lik *oštriga* za *Ostrea edulis* protumačen je u kajkavskoj obradi uz pomoć njem. *Austern*.⁹ Uz to *auštriga* je i jedan od hiperonimnih naziva za puževe i školjke u starijim kajkavskim izvorima, što nam potvrđuje

⁸ Citat iz recenzije prof. akad. Vojmira Vinje radu *Talasozoonomi u "Lexicon latino-illyricum" Pavla Vitezovića II. Nazivlje Mollusca*, 5. listopada 1993.

⁹ Zbog naravi artikulacije kajkavskog vokala *o* u *oštriga* zamjenjuje se njemačkim diftongom *au*.

Patačićev tekst (str. 1018.) s.v. *Ostrea, eae, f. auštriga, ge, f. austern ... Ilorum iterum clasis variae, pro rationem maris et patriae.*

Capa (za predstavnika iz ob. Gymnodontidae) l. 360: Riječ je o ribi iz obitelji Gymnodontidae, u njemačkome Kugelfische ili Nacktzähner, koja može napuhati svoj plivači mjehur tako da postane potpuno kružna. Ako se pri tome brane i od neprijatelja, ispružit će na sve strane "oštre bodlje", što će Vitezoviću biti impuls za transfer mađarskoga naziva *capa* "šapa" na ribu.¹⁰

Fratar, morski muž, morski pas (*Monachus albiventer*): Hrvatski ekvivalenti dio su legende koje sažimlje, V. Vinja (II, 193): "Naime, svi naši ribari znaju da je u Jadranu postojala "neka" riba koja je za nekoga bila nalik na čovjeka, za nekoga na fratra, a za druge opet tele ili pak medvjeda. Na mjestima gdje je *de facto* moglo doći do upoznavanja sredozemnog tuljana, životinja se ne označuje ni sa *čovik*, ni sa *fratar*, ni sa *tele*, već samo s varijantama iz osnove koja je u *medvjed*." Glasanje *Monachus albiventer* je "dubok lavež" (FE 65), što je u nekim jezicima motivacija za prijenos imena s psa ili vuka, o čemu svjedoče već humanistički pisci, napr. *Nomenclatura aquatiliūm* (35): *Vulgus Germanicum, vernacula lingua nunc lupum marinum nunc canem nominat, ein meerwolf, Lupus marinus, ein meerhund, Canis marinus*. Vitezović ponovo prevodi latinski naziv i time podvlači usku vezu sa svojim predloškom.

Guba morska (*Spongia officinalis*) l. 427: U tekstu *Nomenclatura aquatiliūm* (41) stoji *Spongia seu fungus marinus*, što znači da je Vitezovićeva leksija, hrvatski ekvivalent lat. *Spongia*, prijevod latinske leksije. Kako je *Spongia officinalis* doista veoma nalik nakupini gljiva, taj je prijevod Vitezović nedvojbeno smatrao odgovarajućim ekvivalentom za navedeni morski organizam.

Kamena riba (hiperonim za *Lamellibranchiata*) l. 109: *Kamena riba* hiperonimna je leksija u Vitezovićevu *Lexiconu* koja nema utemeljenost u narodnoj nomenklaturi. Riječ je o sinonimnoj oznaci stvorenoj za leksikografske potrebe, gdje se uz humanistički hiperonim za životinju iz mora *riba* (koja je u *Lexiconu* rijetkost), autor domeće atribuciju *kamena*, što je metaforička konceptualizacija motivirana tobožnjom nepokretnošću *Lamellibranchiata*.

Klariš (*Corallium rubum*) l. 125, 225: *klariš* kajkavska je posuđenica iz mađ. *kaláris, klaris* (KRj 5, 293), jer ga navode svi kajkavski izvori (Habdelić s.v.

¹⁰ Mađ. *capa* posuđenica je u kajkavskome.

klariš,¹¹ Belostenec II, 168 s. v. *klariš*, Jambrešić 252 s.v. *Coralium*). Vitezović dopisuje sinonim *klariš* kajkavske provenijencije radi višenarječne koncepcije svojega *Rječnika*.

Kokot (Zeus faber) l. 219: Sinonim *kokot* s.v. *Gallus marinus* ... *kovač*. *kokot riba* (l. 219) preveden je latinski naziv *gallus* iz koje od drugih sredozemnih nomenklatura gdje je ime konceptualizirano kroz sliku sadržaja "kokot" prema usporedbi zatiljnih bodlji ribe Zeus faber s kokotovom krestom (v. V. Vinja I, 253).

Laska (predstavnik iz ob. Clupeidae) l. 502 je Vitezovićeva učena reminiscencija na semantičku vrijednost grčkoga τριχίς, τριχίς "dlaka, vlas". Nestajanje početnoga v- moguće je objasniti paralelizmom u primjeru *lasulja*<*vlasulja*.

Morska mačka (*Scyllium canicula*) i *morski pas* (vrsta iz reda Squaliformes) l. 473, 456 nazivi su u čiju autoktonost treba sumnjati u prvome redu zbog pridjeva "morski".

Morski skot, odnosno *skoti morski* (hiperonim za *Holothuria tubulosa* i dr.) l. 238, 527: U hrvatskom doista postoje potvrde (ARj 15, 294) od 13. stoljeća za slavensko *skotъ (Miklošić 852) sa značenjem "životinja". Međutim, ni u kojem od izvora nema potvrda za ovu leksiju, a ako dometnemo i argument da atribucija "morski" ukazuje na leksik udaljen od autoktonih naziva, možemo zaključiti da je riječ o "knjiškom" nazivu.

Morski prasac i *morska svinja* (za predstavnika iz podreda Odontoceti) l. 147: Pretpostavljena je veza grč. naziva δελφίς, δελφίν, -ινος s δέλωφας "prase, odojak" upravo na temelju nekih naziva za *dupina*: južnofrancuski *por marin*, *porc de mar*; kao i njemačkoga *Meerschwein*.¹² U Faberovoj kompilaciji Gesnerova teksta (str. 35.) s.v. *Phocaena* stoje nazivi *meerschwein* i *sus marina*, koje Vitezović prevodi na hrvatski radi težnje da sinonimima obogati svoj *Lexicon*.

Morska šćuka i *ražanj* (*Sphyaena sphyraena*) l. 470: Naziv *šćuka* prenesen je sa slatkovodne vrste *Esox lucius* zbog izrazitih morfoloških sličnosti s navedenom *Sphyaena sphyraena*. Kako je *morska šćuka* naziv uvriježen samo u kajkavskih leksikografa (Skok III, 419 navodi potvrde iz Habelićeva,

¹¹ Juraj Habelić, *Dictionar ili réchi szlovenske*, Graz 1670., pretpisak Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989.

¹² V. sintezu u V. Vinja II, 192.

Belostenčeva, Jambrešićeva i Patačićeva rječnika), smatramo ga knjiškim oblikom. Naziv *ražanj* metafora je koja naglašuje izduženost ribe *Sphyræna sphyræna*. Riječ je u stvari o Vitezovićevu prijevodu južnofrancuskoga *spet*, koji je bio dio predlineovske oznake za tu ribu.¹³

Očatka (*Oblata melanura*) l. 318: Neprijeporno je *očatka* hiperkorektno potcrtavanje ženskoga roda sufiksom *-ka* od **očada*, za koji V. Vinja (I, 445) tvrdi da je upitan naziv "... koji bi, da postoji, na čudan način ujedinio *-cl->-č-*, što je karakteristika mletačkoga, i sačuvanost međuvokalskog *-t-*, što je opet karakteristika dalmatskoga."

Obrvka (*Chrysophrys aurata*) l. 54: Dva su mišljenja o etimologiji navedenoga naziva; jedno (V. Vinja I, 215) podvlači da je zlatna mrlja na škržnim poklopcima u ribe *Chrysophrys aurata*, koju su još Grci usporedili s obrvom, denominacijski poticaj za *obrvka*; drugi je stav da je u navedenom nazivu riječ o refleksu aloglotskoga diftonga *aur>obr*.¹⁴ Međutim, naziv *obrvka* zabilježen je samo u rječnicima, što ukazuje na to da ga valja uvrstiti u kategoriju "knjiških" tvorevina.

Riba morska hiperonim je za svaku životinju iz mora. Atribucija *morska* očigledno nije iz narodne taksonomije.

Srdel (za predstavnika iz ob. Clupeidae) l. 502: Oblik *srdel* osnova je nazivima *srdela* i *srdun*, no nigdje, osim u *Lexiconu*, nije potvrđen kao naziv.

Velj (za predstavnika iz podreda Mystacoceti) l. 57, 85: Smatramo da je Vitezović konstruirao navedeni naziv na temelju "hrvatskih" ekvivalenta *velorib* iz Mikalje i *veloriba* iz Kavanjina;¹⁵ a oba ova iz literature citirana naziva preuzeta su iz poljskoga.¹⁶ Da je naziv *velj* samo Vitezovićeva konstrukcija argumentiramo i podatkom što se imenica "velj" oslanja na gramatički rod sinonima *kit*, a ne na hiperonimnu oznaku *riba*, što bi bilo za očekivati.

¹³ Usp. V. Vinja I, 311.

¹⁴ V. Putanec, Refleksi starodalmatoromanskog pridjeva SANCTUS u onomastici obalne Hrvatske, *Slovo*, 13, Zagreb 1963, str. 168; V. Putanec, Refleksi aloglotskoga diftonga AU u hrvatsko-srpskom jeziku I, *Filologija*, 6, Zagreb 1970, str. 156.

¹⁵ Prema citatima iz ARJ XX, 725.

¹⁶ Iz recenzije članku *Talasozoonomi u "Lexicon latino-illyricum" P. Vitezovića (III). Nazivi Crustacea, Echinodermata i Mammalia* 29. kolovoza 1994., navodimo mišljenje V. Putanca: "Mikalja je *velrib* i *velorib* uzeo iz poljskoga gdje se pak ova riba zove *WIELORYB* što će biti sigurno kalk za njem. *Wallfisch*... U Kavanjina je iz Mikalje *VELORIBA*. Mislim da je Vitezović svoj lik načinio prema Mikalji gdje je *velrib* istumačio kao *VELIKARIBA* pa je odatle dobio *VELJ*."

Zlatoglavica (*Chrysophrys aurata*) l. 54: Složenica *zlatoglavica*, kao i sinonim *zlatnica*, nazivi su za navedenu riblju vrstu samo kod Vitezovića. Drugi hrvatski ekvivalenti, *lovrat* i *ovrata*, koje Senjanin još dopisuje, nesumnjivo su autoktoni narodni nazivi.

3. Upečatljivo je velik broj talasozoonima identičnih onima iz Senja ili Hrvatskoga primorja, što najbolje ukazuje na to da je Vitezović iz rodnoga Senja ponio i temeljito poznavanje lokalnoga govora: *balina* (predstavnik iz podreda Mystacoceti, III 2.1.); *brkaš* i *brkašić* (*Mullus* sp., I 14.); *cipal*, *cipol* i *ćifal* (*Mugilidae*, I 13.1.); *dunzela* (*Coris julis*, I 11.); *dupin* (predstavnik iz podreda Odontoceti, III 3.2.2.); *gavun* (*Atherina hepsetus*, I 5.); *giričica* (ob. *Maenidae*, I 12.1.); *golac* (ob. *Scombridae*, I 16.1.3.); *haring* (ob. *Clupeidae*, I 8.2.); *igla* (*Belone acus*, I 20.1.); *jež* i *ježina* (pripadnik razreda Echinoidea, III 2.2.); *kalamarić* (manja *Loligo vulgaris*, II 3.1.); *kalimar* (*Loligo vulgaris*, II 3.1.); *kanj* (*Serranus cabrilla*, I 18.3.); *kit* (predstavnik iz podreda Mystacoceti, III 3.1.1.); *koral* (*Corallium rubrum*, II 2.6.); *kosmalj* (*Eriphia spinifrons*, III 1.4.); *kovač* (*Zeus faber*, I 24.1.); *ligna* (*Lolito vulgaris*, II 3.0.); *lokarda* (ob. *Scombridae*, I 16.1.1.); *lovrata* (*Chrysophrys aurata*, I 19.1.2.); *luben* (*Dicentrarchus labrax*, I 18.1.); *lućerna* (ob. *Triglidae*, I 22.); *mendula* (ob. *Maenidae*, I 12.1.); *mličac* (ob. *Maenidae*, I 12.3.); *morski rak* (*Nephros norvegicus*, III 1.1.); *morski puž* (za *Cerithidae*, II 10.3. i za *Turbidae*, II 10.4.); *morski pužić* (*Trochocochlea turbinata*, II 10.2.); *osal* (vrsta iz podreda Gadoidei, I 9.1.); *oštriga* (*Ostrea edulis*, II 5.1.); *pliskavica* (predstavnik iz podreda Odontoceti, III 3.2.2.); *podlanica* (*Chrysophrys aurata*, I 19.1.2.); *polanda* (ob. *Thunnidae*, I 16.2.2.); *prilipka* (za jednu *Patellidae*, I 7.2.); *ranj* (*Trachinus* sp., I 21.1.); *sipa* (*Sepia officinalis*, II 2.0.); *spar* (*Diplodus sargus*, I 19.4.); *spuga* i *spužva* (*Spongia officinalis*, III 2.5.1.); *šfolja* (*Solea vulgaris*, I 6.1.); *školjka* (hiperonimni naziv, 13.3.); *škrpoč* (*Scorpaena porcus*, I 17.); *tarantula* (*Trachinus* sp., I 21.2.); *trp* (*Holothuria tubulosa*, III 2.1.); *tun* i *tunja* (ob. *Thunnidae*, I 16.2.); *ušata* (*Oblata melanura*, I 19.3.2.); *vladica* (*Coris julis*, I 11.); *zubatac* (*Dentex dentex*, I 19.2.); *zvezda* (predstavnik razreda Asteroidea, III 2.3.).

Vitezović je krenuo iz Senja na školovanje u Zagreb s trinaest godina. Međutim, teško bi bilo povjerovati da je iz djetinjstva u Senju ponio sve te nazive, a posebno napr., nazive koji se odnose na faze u rastu jednu ribe: 1.88 s.v. *Chombrus ... golac. mala lokarda*, l. 454 *Scomber minor ... Golac*; ili primjer gdje Vitezović pokazuje da zna opreku između *Mullus barbatus* i *Mullus surmuletus* (obitelj *Mullidae*) koja je u narodnoj nomenklaturi lako uočljiva u opozitnim nazivima, u *Lexiconu* s.v. *Mullus ... barbata. brkaš, riba* i s.v.

Mullulus ... barbusica. brkašić. Ovo možemo dopuniti i time da je Vitezović informiran da unutar obitelji Scorpenoidei postoji više vrsta koje su u pučkoj taksonomiji determinirane gramatičkim rodnom - pa to i u *Lexiconu* bilježi: *škrpoč*, ali i *škrpočka*. Čitajući pomno Vitezovićevu biografiju (Klaić) izlazi da se on, otišavši iz Primorja, samo tri puta nakratko kasnije navratio u Senj. Od toga je samo godine 1702. po Leopoldovu nalogu istraživao arhive Senja i okolnih gradića punih mjesec dana.¹⁷ Kako se to vrijeme poklapa s onim u kojem smatramo da je objavio prijepis i redakciju *Lexicona*, tvrdimo da se je Vitezović upravo tada kod svojih sugrađana interesirao o nazivima morskih životinja i dopunjavao inventar hrvatskih ekvivalenata u *Rječniku*.

4. Izdvojili smo niz od sedam naziva koji se, prema teritorijskoj distribuciji, koriste na samom jugu hrvatske obale: *lupar* (*Patella scutellaris*) l. 373; *moruna* (ob. *Anguillidae*) l. 331; *ovrat* (*Chrysophrys aurata*) l. 360; *prstac* (*Lithophaga lithopaga*) l. 138; *smudut* (*Dicentrarchus labrax*) l. 26, 136, 307; *ukljata* (*Oblata melanura*); *vurnut*, krivo zabilježen *vrnut* (ob. *Scombridae*) l. 454. Ustanovili smo nepobitne podudarnosti s identičnim natuknicama iz Mikaljina *Rječnika* i argumentirano tvrdimo da se Vitezović koristio navedenim leksikografskim djelom kao jednim od svojih predložaka. Kao što znamo, Vitezović se u svojem političkome programu oštro suprostavlja postojanju termina *Dalmacija* (Klaić 158), već čitav hrvatski obalni prostor želi ujediniti pod imenom *Primorska Hrvatska*. Dok u jezičnome pogledu Senjanin dijeli narječja iz kontinentalnoga dijela Hrvatske,¹⁸ *primorski* se očigledno odnosi na govornu cjelovitost priobalja. Iz toga proizlazi da djelo prethodnika Mikalje ne smatra riznicom jezičnoga blaga sa samoga juga Hrvatske, već onoga "primorskoga" i poseže u njegov vokabular da dopuni vlastito djelo.

5. Iznijet ćemo i dvadeset i tri talasozoonima iz *Lexicon latino-illyricum* koji su u protekla tri stoljeća pala u zaborav:

Čaška i *čašica* (hiperonimne oznake za *Lamellibranchiata*) l. 109, 334; Hiperonimni naziv *čaška/čašica* pokazuje metaforizaciju prema morfologiji nekolicine školjkaša, npr. u našem slučaju ekvilateralne ljuštire *Tellina*, iniciranu sličnošću školjkaša s čašom.

¹⁷ Klaić, 177.

¹⁸ M. Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1993., 88.: "Vitezović smatra sastavnim dijelom hrvatskoga jezika i sjeverozapadni kajkavski (=slovenski), i jugozapadni kajkavki (=majdački), i posavski, i čakavski (=primorski).

Furfura i *furfurica* (Vitez. netočno identificira, treba se odnositi na *Murex* s.v. *Ostracium* i s.v. *Ostracum*; Kako komentiraju lat. izvori još od Plinija (NH 32; 10, 46 (134)): lat. *ostracium* "2. ὀστράκων, testa, sive operimentum certi concharum generis, et fortasse purpurae, inquit *Harduin*".¹⁹ Iz toga razloga hrv. nazivi *frfura* i *furfurica* < lat. *purpura*²⁰ (grč. πορφύρα)²¹ označuju puževe *Murices*.

Jastok (*Homarus vulgaris*) s.v. *Astacus*: Kako na području Hrvatskoga primorja supostoje varijante *jastog* i *jastoh* za *Homarus vulgaris*, velika je vjerojatnost da je Vitezović krajem sedamnaestoga stoljeća zabilježio *jastok*. *Jastoh* i *jastok* su varijante naziva *jastog* koji "preko dalmatinskoga nastavlja grč. ἄστακός".²²

Klapunjka (hiperonimna oznaka za *Lamellibranchiata*) s.v. *Concha*, s.v. *Conchyle*. *Conchylium*; Hrvatski naziv, *klapunjka* u varijantama *klapunjača*/*klapunjčica* pojavljuje se na desnoj strani Vitezovićeve rječnika čak osam puta bilo za puževe bilo za školjke, pa ga sa sigurnošću možemo nazvati hiperonimnom oznakom. V. Vinja u *Jadranskoj fauni. Etimologiji i strukturi naziva*. (II, 174) podvlači da je "riječ o fonostilističkoj tvorbi, kojoj polazište valja tražiti u *klap-ati*, ali i to je neizvjesno jer baš ta onomatopejska osnova nestaje u likovima sa kal- ...", te zapisuje (II, 175) da je naziv potvrđen u Omišlju. B. Jurišić tvrdi da je taj naziv živ i u naše vrijeme na Pagu i Krku.²³ Navedene lokacije daju nam naslutiti s velikom vjerojatnošću da je naziv *klapunjka* i u Vitezovićevo vrijeme doista bio živ u arealu sjevernoga Jadrana. Činjenica da ga, recimo, leksikografi s obale - Mikalja i Della Bella - nisu zabilježili, nimalo ne umanjuje našu tvrdnju, jer je Vitezović bilježio uglavnom nazive iz zavičajnog govora svoga senjskoga okruga.

Konic (*Hyppocampus guttulatus*) s.v. *Hyppocampus*; Sličnost ribice *Hyppocampus guttulatus* s konjem u pučkoj taksonomiji bila je denominacijski impuls nazivu. U Mošćeničkoj Dragi zabilježen je oblik *kon*, pa imamo elemenata za zaključak da je i *konic* autentičan.

¹⁹ LTL, str. 502., s.v. *ostracium*.

²⁰ V. Vinja II, 137.

²¹ Walde-Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3. neubearbeitete Auflage, Heidelberg 1954, II. Band, str. 390 s.v. *purpura*.

²² V. Vinja II, 83.

²³ B. Jurišić, *Pomorski izrazi u Vitezovićeve rječniku*, str. 338.: "U Gr. ima potvrda za nazive školjaka iz Paga: klapuni; klapunići (Portada), a iz Dobrinja na Krku: klapunica (Jelenović 30).

Kopito i *kopitnjak* (za predstavnike ob. Patellidae) s.v. *Lepas*, *adis* i s.v. *Patella major*; Imajući u vidu morfološku karakteristiku puževa iz obitelji Patellidae (Matonićkin, 539) da se "udaljenosti zavoja (puža op. a.) mogu smanjiti tako da ostane samo jedno veliko ušće, a kućica izgleda kao polovica ljuštura školjkaša (*Haliotis*) ili je poput posudice bilateralna (*Patella*)", nema razloga sumnji da je odozgo viđena ljuštura puža iz obitelji Patellidae čovjeku uz more nalikovala kopitu, što je bio poticaj za imenovanje.²⁴ S etimologijske strane gledano, *kopito*, kao i *kopitnjak*, nastavljaju sveslavensku riječ *kopyto (Skok II, 148). Leksem *kopito* u hrvatskome leksičkome korpusu dobro je potvrđen u više značenja. *Kopitnjak* pripada kategoriji imenica tvorenih uz pomoć sufiksa *-njak* i takav je tvorbeni model u suvremenom hrvatskom jeziku slabo zastupljen (Babić, 94). No, kako smo vidjeli, u specijalnom leksiku taj lik živi i danas.

Lastor (*Homarus vulgaris*) s.v. *Astacus* i s.v. *Graphoeus*: Naziv *lastor*, zabilježen kao sinonim, prema našem je mišljenju križanje izraza *jastog* i slav. *laz-* iz *laziti* "kriechen" (Skok II, 278), što je motivirano plaženjem raka po morskome dnu.

Lipica (*Coris julis*) s.v. *Julia*. *Julis*. *piscis marinus*: Poticaj je nazivu morfološka osobitost referenta, odnosno raznolika i bogata obojenost ribe, što je ugodno oku. Naziv se temelji na ikavskome obliku pridjeva "lijep", iz kojega je izvedena imenica ž. roda uz pomoć sufiksa *-ica*.

Lostura (ne znamo na koje se predstavnike Lamellibranchiata odnosi); Prema navodima iz *Lexicon* s.v. *Balanus*, *piscis*, *Calcendix* i *Nerita* jasno je da nije riječ o hrvatskome ekvivalentu za najveću školjku *Pinna nobilis*. Ostali izvori zasad nisu poznati. U *Jadranskoj fauni* (str. 166, bilj. 52) Vinja podvlači: "Ne razabiremo što Aldrovandi (De Moll. 530) misli kad kaže: "Veneti (vocant) Asturam nomine multis aliis conchis communi"." Ukoliko je Vitezović zagledao u Aldrovandijeve tekstove ili one koji su ga citirali, lik "astura" prepoznajemo kao *lostura* i taj naziv koristi kao hrvatski ekvivalent školjkama koje ne poznaje.

Obdel (mala Pleuronectida) s.v. *Rhombus*, *piscis*; Riječ je o aloglotemu koji je kod nas preuzet kao *svaža*? "okvir", a "okvir" je *obd(j)el* "Fensterrahmen" (ARj 8, 318).²⁵

²⁴ O morfosemantičkom dinamizmu i mogućim paradigmatiskim formalnim vezama s *tovar*, a zatim s *kopito*, *morsko kopito*, *kopitnjak* za *Spondylus* i *Arca barbata* piše V. Vinja u *Jadranskoj fauni*, II, 159.

²⁵ V. Z. Meštrović *Talasozoonomi I*, 134.

Oštriga (hiperonimna oznaka): *oštriga* hiperonimna oznaka za "svaku ribu, kâ oštru kožu ima", što podrazumijeva i puža i školjku. Jedina potvrda u Belostenca (I, 853) za navedenu školjku jest s.v. *ostrea*, ae. f. n. *ostreum*. Jambrešić navodi identično (653) s. v. *ostreum* ... *Prilepek*, iliti *oštriga* ali *auštriga*. *Auster*. *Est autem nomen generale, commune omnibus piscibus, qui testam asperam scrabam habent. V. concha, conchylis* ...

Pop (*Uranoscopus faber*) s.v. *Uranoscopus, piscis*: Motivacijski impuls nazivu *pop* valja tražiti u morfološkoj osobini ribe *Uranoscopus*, tj. neobičnome položaju njezinih očiju koje su, poput očiju svećenika u najdubljoj molitvi, uperene u nebo.

Pučica (hiperonimna oznaka za Lamellibranchiata) s.v. *Mytilus, i* i s.v. *Tellina, ae*; Naziv *pučica* kao hiperonimna oznaka u hrvatskome talasofaunom nazivlju prije tri stoljeća sigurno je postojao. O tome svjedoči i Mikaljina bilješka s.v. *pučica* riba *školjka Tillina*. Motiviranost naziva nalazimo u morfološkoj osobini većine školjaka koje su građene od dva dijela, dakle naizgled su "raspuknute".

Etimologija ovoga talasozoonima u slavenskom je glagolu *pući, raspuknuti*. ARj s. v. *puklina* bilježi značenje: *šupljina, što nastaje, kad što napukne; može biti mala i velika*. Za potvrde navedeni su citati počevši od Kavanjina.

Puzavka i *puzica* (*Coris julis*) s.v. *Seserinus, piscis*: Oba naziva osnovana su na semu "puzati", jer se ribica *Coris julis* neprestano kreće po dnu mora ili po kamenju.

Ranj (*Trachinus sp.*) s.v. *Scorpioides, pisces*: Taj ihitonim ima u osnovi semantizam "pauk" izražen aloglotemom.²⁶

Škrpočka (jedna od Scorpaenidae) s.v. *Scorpina*: Naziv slijedi lat. *scorpaena*, pretpostavljamo da ga je potisnuo učestaliji *škrpina* s područja Hrvatskoga primorja.

Voločmanka (jedna od Scorpaenidae) s.v. *Scombrus major*: U nazivu je vidljiv sem "volovske oči", što ima osnovanosti u velikim, izrazito vidljivim očima riba iz obitelji Scombridae.

Vretenak (*Auxis bisus*) s.v. *Elacacatene*: Naziv je motiviran izrazito vretenastim oblikom ribe, odnosno slika sadržaja "vreteno" ostvarena je na planu

²⁶ V. Z. Meštrović *Talasozoneimi I*, 144.-145.

forme kao umanjenica uz pomoć sufiksa *-ak*, za što pouzdano možemo reći da pripada fondu tvorbi prije 1860.²⁷

Zlatnica (*Chrysophrys aurata*) s.v. *Ayrata*. Iako je s tvorbene strane neuobičajeni oblik: od pridjevske osnove *-zlatn* i sufiksa ž. roda *-ica*; mišljenja smo da je naziv autokton, jer je potvrđen i u nekim djelima našega vremena.²⁸ Uostalom, zlatna mrlja na škržnim poklopcima ove ribe impuls je za imenovanje i u aloglotemima *ovrat* i *lovrata*.

6. Vitezović pokušava u *Rječniku* riješiti i problem naziva životinjske vrste koja obitava izvan domicilnog areala. Tako kopnenome pužu iz obitelji *Helicidae* na temelju humanističkih opisa iz predložka nadijeva ime *kopito*, *morsko kopito*, misleći na morfološke karakteristike navedenoga organizma. Drugi stariji hrvatski leksikografi redovito će mjesto hrvatskome ekvivalentu u takvom i sličnim slučajevima ostaviti praznim.

7. U leksikografskim recima koji se odnose na *Xiphias gladius* (l. 527) primijetili smo da autor nastoji slijediti tronarječni princip *Lexicona*. Naime, s.v. *Xipias* i s.v. *Xypias* Vitezović je zapisao *mačić*, ali i *mečić*. Premda i *mač* kao i *meč* žive u kajkavskome književnome jeziku,²⁹ smatramo da je autor lik *meč-ić* ocijenio kajkavskim i, u skladu sa svojom hibridnom višenarječnom koncepcijom desne strane *Rječnika*, tražio ekvivalent u štokavskome, pa je zato za istu ribu zapisao i *mačić*.

8. Analiza naziva morskih životinja iz *Lexicon latino-illyricum* pokazuje da je Pavao Vitezović doista dijete Senja i da je u svijet ponio, a kasnije u rječniku zabilježio, velik broj autohtonih naziva upravo iz okolice Senja, s područja Hrvatskoga primorja. Posredstvom ovoga zapostavljenoga djela iz hrvatske starije leksikografije pronašli smo i 23 talasozoonima koja su u protekla tri stoljeća pala u zaborav. Analiza je pokazala da je vjerojatno ponovo riječ o nazivima s prostora Hrvatskoga primorja. Kako je broj navedenih talasozoonima imponozantan, zaključili smo da se autor i kasnije, tijekom života, dalje o njima informirao.

Izbor natuknica vezanih uz morske organizme diktira Vitezoviću njegov latinski predložak, Faberov *Thesaurus* i njegov adligat - kompilacija Gesnerovog *Nomenclatora* (oko 1605.). Latinski inventar navedenih djela nerijetko navodi

²⁷ V. Z. Meštrović, *Talasozoonimi I*, 140.

²⁸ V. T. Šoljan, *Ribe Jadrana*, 3. izdanje, Beograd 1965.; i u Finka.

²⁹ V. KRJ VI, s.v. *mač* i s.v. *meč*.

Vitezovića na: 1. opisne definicije namjesto hrvatskih ekvivalenata; 2. upotrebu "knjiških" kad ne zna autoktone narodne nazive. S time u vezi valja primijetiti da je, zbog udaljenosti od *realia*, pojava tzv. knjiških naziva mnogo češća u kajkavkih leksikografa. Postoji i nekolicina naziva u *Lexiconu* za koje nismo u mogućnosti uopće procijeniti jesu li autoktoni nazivi ili ih treba pripisati Vitezovićevome nastojanju da po svaku cijenu zapiše hrvatski ekvivalent latinskoj natuknici.

Osim navedenoga, neosporno je da se Pavao Vitezović služi kako literarnom tako i leksikografskom hrvatskom baštinom. Uostalom, već brojem preuzetih hrvatskih naziva Senjanin pokazuje da veoma štuje Mikaljin *Thesaurus*.

Ukratko, korpus talasozoonima iz *Lexicona* presjecište je koordinata koje određuje autorova zavičajna pripadnost, njegovo obrazovanje na tekstovima visokoga humanizma kao i njegova svijest o hrvatskoj jezičnoj baštini.

Velika je šteta da, ostavši u rukopisu, *Lexicon latino-illyricum* s kraja sedamnaestoga i s početka osamnaestoga stoljeća nije imao svoju publiku.

Literatura

Belost. = Belostenec, J., *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium I; Gazophylacium illyrico-latinum II*, Zagrabiae 1740.

Boerio, G., *Dizionario del dialetto veneziano*, Terza edizione aumentata e corretta, Venezia 1867.

Benslers griechisch-deutsches Schulwörterbuch, zwölfte Auflage, Berlin u. Leipzig 1904.

Berneker, E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I: A - Mor, Heidelberg 1908.-1913.

Brehm, A. E., *Niedere Tiere in Brehms Tierleben*, zehnter Band, Leipzig u. Wien 1900.

Brusina, S., Naravoslovne crtice sa sjevero-istočne obale Jadranskoga mora. Dio četvrti i posljednji, specijalni, *Rad JAZU*, 171, Zagreb 1907., str.66.

Divković, M., *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, 3. izd., Zagreb 1980.

Della Bella, A., *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venezia 1728.

Bezljaj, F., *Etimološki slovar slovenskoga jezika*, I, A-J, Ljubljana 1986.

CAL = CALEPINI AMBROSII DICTIONARIUM UNDECIM LINGUARUM, Basileae 1605.

Edlinger, A., von *Erklärung derr Tier-Namen aus allen Sprachgebieten*, Landshut 1886.

Enciklopedija leksikografskog zavoda, I-VIII, Zagreb 1955.-1964.

Faber, B., *Nomenclatura aquatilium* (str. 18.-46.) in *Epitome quatuor librorum Conradi Gesneri de historia animalium, quadrupedum, viviparorum, aquatilium et volatilium ...* Lipsiae, vjer. 1605.

Faber, B., *Thesaurus eruditionis scholasticae*, Lipsiae, vjer. 1605.

Fink, N., *Imenik znanstvenih naziva životinja*, JAZU, Zagreb 1956.

Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I-II, Heidelberg 1960.-1970.

Gaffiot, F., *Dictionnaire illustre latin - français*, Paris 1934.

FE = Garms, H., Borm L., *Fauna Evrope*, Mladinska knjiga 1981.

Georg. = Georges, K. E., *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, 13 Auflage, Hannover 1972.

Gesner, v. Faber B., *Nomenclatura aquatilium ...*

Gluhak, A., *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb 1993.

- Grimm, J., u. W., *Deutsches Wörterbuch*, sechster Band, Leipzig 1885.
- Hirtz, M., *Rječnik narodnih zooloških naziva*, knj. 3, JAZU, Zagreb 1956.
- Hraste, M.-Šimunović, P., *Čakavisch-deutsches Lexicon*, I. Teil, Böhlau Verlag, Köln-Wien 1979.
- Jambr. = Jambrešić, A., *Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, Zagrabiae 1742.
- Jurišić, B., Pomorski izrazi u Vitezovićeve rječniku, *Anali Jadranskog instituta*, sv. I, JAZU, Zagreb 1956.
- Klaić, V., *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića. (1652.-1713.)*, Matica hrvatska, Zagreb 1914.
- Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 21. unveränderte Auflage, Berlin, New York 1975.
- Lenz, H. O., *Zoologie der alten Griechen und Römer*, Gotha 1856.
- Lexicon der Antike, Der Kleine Pauly*, I-V, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979.
- LTL = *Lexicon totius latinitatis*, ab Forcellini, Furlaneto, Conradini et Perin, I-VI, Patavii 1940.
- Matić, T., Vitezovićeve "Lexicon latino-illyricum", *Rad JAZU*, 303, Zagreb 1955.
- Matonićkin, I., *Beskranješnjaci. Biologija viših Avertebrata*, Školska knjiga, Zagreb 1981.
- Mikalja, J., *Blago jezika slovinskoga (Thesaurus linguae Illyricae)*, Ancona-Loretto 1649-51.
- Miklosich, F., *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865.
- Milišić, N., *Školjke i puževi Jadrana*, Logos, Split 1991.
- Parčić, D. A., *Rječnik talijansko-slovenski (hrvatski)*, drugo izdanje, Senj 1887.
- Patačić, A., *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*, rukopis, Veliki Varadin i Kaloča 1772-1779. PLA, v. *Lexicon der Antike*
- PLINY Natural History*, vol. VIII, Libri XXVIII-XXXII, ed. by W. H. S. Jones, The Loeb Classical Library, London, Cambridge (Mass.), 1963.
- Pomorska enciklopedija*, JLZ, I-VIII, Zagreb 1954.-1964.; I-VIII, 1972.-1989.
- Riedl, R., *Fauna und Flora der Adria*, Hamburg u. Berlin 1970.
- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, JAZU, Zagreb 1880.-1976.
- KRj = *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, I-VI, HAZU i Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb 1984.-1991.
- Skok, P., *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I-IV, JAZU, Zagreb 1971.-1974.
- Schrader, O., *Thier- und Pflanzengeographie im Lichte der Sprachforschung*, Sammlung gemein-verständlicher wissenschaftlicher Vorträge, Serie 18, H. 427, Berlin 1883.
- Šulek, B., *Deutsch-kroatisches Wörterbuch, Nēmačko-hrvatski rēčnik*, I-II, Agram 1860.
- Tanclinger - Zanotti, *Talijansko-hrvatsko-latinski rječnik*, rkp. A, 1679, čuvan u Arhivu HAZU pod br. Ib 142. Thesaurus, v. Faber
- Torbar, J., *Životinjarstvo, to jest nauk o životinjah*, Zagreb 1863.
- Vinja, V., *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva*. Logos, Split 1986.

Die sprachlich historische Koordinaten des Korpusse der Talassozoonyme aus dem Manuscript "Lexicon latino-illyricum" von P. Vitezović

Zusammenfassung

Der analysierte Korpus der Namen der Tierwelt des Meeres aus dem Manuskript "Lexicon latino-illyricum" von P. Vitezović wird drei wichtigste Komponenten gezeigt: 1. Die grösste Nummer der Talassozoonymen sind aus dem Gebiet Hrvatsko primorje, was an die Vitezovićs Abstammung beweist; 2. Die grose Nummer der "gelehrten" Termini zeigt die enge Beziehung von lateinischen Vorlage, *Thesaurus eruditionis scholasticae* von B. Faber aus 1605; 3. Im Artikel wird auch gezeigt, dass Vitezović eine Reihe der Notizen aus Mikaljas *Thesaurus* ausnützt, was bedeutet Vitezovićs Kenntnisse und Schätzung den Vorgänger aus kroatischen Lexikographie.